

առջին քրոշուժը հաստատեց, փոքրօքրոյին մերքը բուժելու համար հունաստեց թէ Ստալի հնազանդեցու ԱՎԻԿ, աստի մենք ալ պիտանորոցիցիք մեր փոքրիկ սէրը: Մանասանգ Ֆիկասի ասնելոյ Գանձասարի Աթոռին փոքրօքրոյինը և ուզելով զայն զօրացնել հրաշէնի հահաթուտ տերաշնիի գէժ, Ստասանատար կթղ. Գանձակի վրահան ալ Ստալիին կը թողուր, և Նախընտրի, Ազադիսի, Ղափանի և Տփղիսի վրահաներու փոխ ալ փոքրօքրոյինը կոնդակ կուտար: Իսկ այս միջոցները քաւական չէին ֆացուցիւնը բարոյքիս զ Ստալի կթղ. Գանձասարը կը թողուր և լինելը քաղուէր և պատերազմի կը մտնէր սուպատակներու գէժ վրէժս հրամանատար: Զարքարի կարեւորուն ընթացքին Ստալի ըստ իր կարելին իրեն՝ Գաթողարու-գորու-վար, ապառնելով Մեծն Պետրուէն գալիք օգնութեան, որ շարունակ կ'ըշանար: Ե մնաց յուստիս, թէ և կը շարունակէր իր գիտութիւնը մինչ և իր մահը 1728 թուին:

Ստալի Գաթողիկոսի մահով ազատ առաքաղէ կը մնալ հակաթուտ Ներսէսին (1729-1763), որ թէ՛ պէտ էլ միամտնէն բանապրութեանը թաղ յաղողեցու տէր գառնուր կացու թեպէտ Կարնպետ Կ. Սուրենյան (1726-1738) մտադրութիւն շղարմուց: Արահամ Բ. Խոզրոցի (1730-1734) ներքեց ևս թողուց որ պաշտօնը վարէ Արահամ Գ. Կրեասցի (1734-1737) սէր ալ ցուցուց: Եսկ Ղազար Ա. Ջահկեցի (1737-1751) զորքը քննելով Ներսէսին խոտոճանելի սուտ որ իր յանցանքը և կրօնական արմակեց: Յետոյ խոտոճանելի սուտ անկէ թէ ալ պիտի չապստամբի և կոնդակով հազատուան զայն իր Աթոռին վրայ: Ներսէս կթղ. Գանձակեցի ապրեսցաւ մինչ և 1763:

Ինչպէս կաթողիկոսի մահէն յետոյ անոր եզրօքրոյին Իսրայէլ օճուանցու կաթողիկոս Ազրակեցի Գարսիկ խանին Տաղվէրտի կամքով, ազանց էլ միամտնի կաթողիկոսին հասանութեան և բուանց բարբ Աղասանից հպակառուութեան: Իսրայէլ օճուանէն քաղք Յակոբ Ա. Տամակեցի (1759-1763) կաթողիկոսին զիմեց և հաստատութիւն խնդրեց: Բայց իրք պատտարանն ստացաւ մեղադրաւ կան և յանդիմանական յաճակ միայն:

Նայն օրերուն Տամակեցին վախճանեցաւ և Իսրայէլ կթղ. իր համարաներով

զիմեց Սիմէն Ա. Երկանեցիին (1763-1780), որ նոյնպէս զչացաւ իր հասանութեանը պահանջելով որ Իսրայէլ անմամբ Ներկայանալ և հակաաղաղակներ հանցնելով զորքը վերջացնէ: Իսրայէլ չհկաւ Այն ատեն Ազուաններու հակառակորդ կողմը 50 հողի բազկացած պատգամատարութիւն մը կազմեց և էլ միամտն բերու շատան Ջարջեան Յովհաննէս վարդապետը որ Կաթողիկոս ձեռնադրուի: Սիմէն կթղ. ասոր ալ չհանցաւ ևս թատանանքներն ևս պատմադիցներու գիտադրեց: Այն ատեն պատգամատարները վերադարձան Գոնձուտար և հոն Յովհաննէս կաթողիկոս մտնողակցին (1763-1786) և իսկ բաժանուածն յուսալ և կամ խոստովութիւնը արեց երկու տարի: Մինչ և որ Սիմէն Յովհաննէսը հասնողեց ևս քաղուէր կէ՛ք Իսրայէլ չհնազանդի և Մայր Աթոռ Ներկայանալ Բայց Իսրայէլ Շաղվէրտիին ապակոնդակով մշտ ընդդիմացաւ: անարգելով Տփղիսի առաջնորդ Ջաքարիայի պատուիրակութիւնն ալ: Երբ Իսրայէլ վերջնապէս հետեց, Սիմէն կթղ. Եպիսկոպոսական ժողովով զայն լուծել կորզէ: Ապա Յովհաննէս կաթողիկոսական աստիճանը Երեւանութեամբ և զօթքներով վաւերացուց և պատշաճ պատուով և կոնդակներով զրկելով Գանձասար, Տփղիսի Ջաքարիայ վարդապետն ալ ընկեր առնով (1765 Դեկտ 28): Իսրայէլ ըստիցուեցաւ քաղուէր Գանձակ տար մնաց, Էլ տարի բանադրանքի տակ:

Սիմէն Ա. Երկանեցի կաթողիկոսի կարգադրած կարեւոր յանդիմաններն « մին աք Կոստ Աստարխանի առաջնորդութեան հարցը Հոն առաջին անգամ պաշտօնաւ վարած էր Աղաւանից Աթոռին Եպիսկոպոս Ներէն Միսնա Տիգրանեան, Իսրայէլ Օթիի ընկերակիցը, և հոն վախճանած Զազար կթղ. Զահկեցիի օրով: ալ զպաշտօնին վրայ կը գտնուի էլ միամտնի Եպիսկոպոսներէն Բարսեղ Փատակեցի, որ իր գնէճարարու յութեամբը զգուցեց վիճակայինները: Ասանք գանդառեցան Չարար կաթողիկոսին: Բայց իրենց գանդառներուն ղեկնորին թիւն չգանելով Փատակեցին հետացուցին և Ազուանից Աթոռէն Ստեփանու Անանեան Եպիսկոպոսը իրենց Առաջնորդը ընտրեցին և Եղեարթէթ կայսրահիին օրով պետական հաստատութիւն ալ ընդունեցան (1749)»

Քանկեցիքին յաջորդները պատեհութիւն չուէ-
 նեցան զբողոքելու այս խնդրով և Գանձա-
 սարին կաթողիկոսին յիշատակութիւնը ախ-
 քէն իւրտիւյ խորոյք մէջ, աշնակտ որ էջ-
 մրածնեցի վարդապետ զաճ Եպիսկոպոս
 չէր կրնար այն կողմերը իրթալ և զրոյժ
 հաւաքել Խուրխուիթեան իրաւունքով:
 Սիւժէն գիժ՝ և զկեց էջմիածնի իրաւունքը
 վերանանսանտի և Յովհաննէս Քաճաբեղի
 վարդապետին նուիրակութեան պաշտօնով
 մտնար զլիկեց: Բայց Գանձասարցիները
 կորուսի էլին և ժողովուրդին էջմիածնէն
 պառնջութիւնը կը ընդունակուէր և Սեպու-
 ճից երկու կաթողիկոսներն ալ չէին ուղիեր
 ձեռք: Քանի իրենց Աթոսին ստացած ըն-
 դարձակութիւնը: Վարդապետին ընդունել
 լուծիւն չգտաւ և չկրցաւ նուիրակութիւնը
 բանալ: Ինքիս մեծ ցաւ եղած էր Սիւժէն
 զաթողիկոսի համար: Բայց Քրք Սրեանեցիին
 կարգադրեց Աղաւանից կաթողիկոսութեան
 ինչորժ, զեւսինը պատրաստ էր այլեւ:

Սիւժէն կիժ. իբրև պատմաբան Գե-
 տերբուրդ զրկեց Տիգրանի Գառնի վար-
 զապետը, անոր յանձնեցով Սեպուսիւնէ
 Ա, կայսրականին և Գանձասարցի Պոպոս
 իշխանին ազդուած պաշտամուտի որ մը Կե-
 հոպե սրագան ընձաներու մարտաքիւն յան-
 նարաբակներու այլ գրեց Ռուսաստան զըս-
 նուոյ գրականի ապագայիններուն որպէսզի
 իր պատմագրական պատշաճ պնտիւններ ըն-
 ժայնն ևս գաւազմարտութեան մտն անոր
 մուտքն ալ յաջողութիւնը զիւրացնեն և Այս-
 պէս Սիւժէն գիժ՝ արեւն միջոցի դիմեց
 որպէսզի Ռուսաստանին թեմը, որ 17 րոս-
 րներէն ժ գիժը իւրած էր Մայր Աթոսի իրա-
 սաստութեանը Գորէն վերածախի իր Եպիսկո-
 սիանային: Մտնար պետութեան համար այն
 առիթը իրաւաստար էր էջմիածնի ընդուն-
 րակութեան Աթոսին բարեկամութիւնը պազու-
 սպիէ լայն թէ Աղաւանից մասնաւոր կա-
 թողիկոսութեան որ աստիճանագոյն իշխա-
 նութիւն մը պիտի կը ներկայացնէր Կայսր
 քուհին այլեւայլ թանկագին ընձաներէ գաւ-
 1768: Յուլիս 30: իրականապէս կրօնաբան
 մեծ ազ անուակ ուր կը կրօնապետեր որ
 բարար իրագործի մեծ գտնուող: Ըստ ժող-
 վուրդը ցամախապատուի Սիւժէն Պատ-
 րիարքին և նորա Պատրիարքական յաջորդ-
 ներուն: Իրաւաստութեան ներքոյ ճանչցուի
 և առանց էջմիածնի գրաւոր վկայութեան

որ Է հայ հոգեւորական նշանակեց: չըն-
 դուստր Ռուսական տերութեան մէջ: Սյս
 կաթողիկոսութեան յետոյ երեսնեցիմ Ռուսաս-
 տանին աւելորդ նշանակեց Մինաս եպիս-
 կոպոսը: Իոյնուկ կարգաւորեց հեղեցիա-
 կան արարողութիւն մը և հրատարակեց
 ա՛րիք հանդիսագրութեանց տօնից կայսե-
 իակամաց Ե անուամբ: 1771 թ, Ռուս կայ-
 սերական տօնիցուս հեղեցեց ու մէջ կատա-
 ռիլու համար:

Սիւժէն կիժ. երեսնեցիկ վախճանական
 ժամանակ տակաւին Աղաւանից Աթոսին
 վրայ էր Յովհաննէս կիժ. իսկ հակաթոս
 Իսրայէլն ալ Գանձակի մէջ ճիւղ կը թափէր
 կամ Ա. էջմիածնի զաճ Գանձասարի Աթոսը
 ձեռք ձգելու: Սեպուսի հակառակ իր փո-
 ձերուն Աթոսայն Հայոց Հարապետութեան
 ընտրութեան Ըստ Ա. Գարեցի (1780-
 1791) իսկ Ռուսաստանին անաջնարգութեանը
 յանձնուած էր Արգունութեան Յովհէպի իրք-
 պիսկոպոսին: որ յայտնի Ռուսաստանը մըն էր
 և նուարդին: Սեպուսի հակառակ իր փո-
 քու կիժն կաշին ընդունալ Աթոսի մէջ իրք-
 սիան սգաւ անշաւտի Պարաբողի հայրը
 ուրք ճաննեց իրք Վիսալից Ռուսերուն,
 և նոյ իւրաներուն Կեան Աղաւանից Ռոմ
 հանէն: Գաթողիկոսին ալ փութաց անկե-
 կութիւններ զանցին Ռուսական նոր սը-
 շանէն ընդ վերաբերման: Ըստ՝ Ժրաւ
 գիրները անկայն գաւաճանորէն յայտնուե-
 ցան Իրքանի մասին, նոյնի. ըծ Յովհ. կա-
 թողիկոսի եղբոր Ալլուհայի իր կողմէ: Եւ
 հակաթոս Իսրայէլը Գանձակի մէջ ձեռք
 կայն Իրիզոս սուրհանդակը որ գրիներ՝ կը
 ստնէր զէպի Ռուսաստան: Ի Իսրայէլ ման
 կատարի վրէժտեցութեամբ Վեցունի
 անուա հարուածեց հայերը: Յովհ. զաթոս
 դիմանալ արեւելէ ընդունարքն՝ ձեռքը և
 անիմանայ քանակութեան թեմը: Եւ իր
 չարաչարութիւնը ստի հողին անուրեցի: Իսկ
 բայց կը յուսար իբրև վարդք ստանալ Գան-
 ձասարի Աթոսը: Ըստ՝ նորապատկի ճատաւ:
 ու սուրբարարը և ուր իջմիածնի Աթոսը
 հանց ոչրթեցին անոր զաթողիկոսանութեան և
 Այսպէս արարեցին ժամանակ Գանձասարի
 վանքը կարգաւորեցաւ և ըն ընդ մը: Բան
 միտար կրցաւ ապառն Յովհ. Գաթողիկոսի
 միւս: Իրքայրը Իսրայէլը եպիսկոպոս Ալլուհայի
 Աղաւանից Աթոսը ինչպէս անկարգաւորեց զի-
 կոպի մէջ, ու Իսրայէլը ճանչցուցաւ Ե

րինապէս և ոչ ալ նոր կաթողիկոս մը քնարուեցաւ ք

Սարգիս եպօ. Հասան Ջալալեան վեց տարի թափառեցաւ հոս հոն և ապա Գանձակի Ջաւատ Խանին պաշտպանութիւնը շահելով 1792 Գեղա. Ց-ին Գանձատարի մէջ կաթողիկոս հռչակուեցաւ և օժուեցաւ Խորաշէլի հոկոսակ, որ Վրաց Գեորգի արքայորդիին հովանաւորութեամբ գարձած էր սևիքեպիսկոպոս և Առաջնորդ Հազարբու վանիցն, թէև տակաւին կը պահէր կաթողիկոս կրօնմը:

Սարգիս աղերարկող նամակով մը 1795 Հոկտ. 22-ին Ղուկաս կաթողիկոսին ալ գրկմեց, բայց Ղուկաս չըզգից ճանչնալ ինքնընծա կաթողիկոսը Սարգիս տեսնելով որ ոչ Ջաւատ Խանէն և ոչ Մելիքներէն օգտնութիւն չի հասնիր, գնաց Տփղիս, շերտակիլի պաշտպանութեամբ գորտնաբու յոյսով: Բայց այն օրերուն Ներակի մեաքու, և Կեորգի միջամտեց Ղուկաս կաթողիկոսին մօտ: Ղուկաս հպանձեցաւ որ Սարգիս կաթողիկոս անուհին և կարմիր կնիքի գործածութիւնը թողու, և եպիսկոպոսական պատուով լինի առաջնորդ Հազարբու վանքին և արքեպիսկոպոս Աղուանից երկրին: Սարգիս ստիպուեցաւ համակերպիլ:

Սարգիսի այս համակերպութիւնը քառ կայն տեղի տուաւ նոր փառասիրութեան: Ան 1812-ին գարձաւ Գանձատար, ուր իր Գաննիկ եղբոր որդիին, Բազդասար Ծրվարդապետ Հասան Ջալալեան, գազած էր իրմէ ք տարի առաջ և վանական շէնքերը նորոգած, միաբանները հաւաքած, ցրտած գրեզացիները ետ ժողված, գրուելով կայառաքանները ազատած, և լուսնի կողմ ծաղկեցուցած էր: Սարգիս այս նոր յաջողութեան ջախջախութեամբ և Պարսիք վստահութեամբ նորէն սկսած գործածել կաթողիկոսի անունն ու կնիքը: Ներսէս Աշտարակեցի Տփղիսի առաջնորդութեան անցնելուն սկիւրմ կաթողիկոսի (1809-1830) անունով բանակցութեան մտաւ Ռուսական կառուարութեան հետ և պետական վեճով կրօնն ուղիին խափանել ճառաւ Աղուանից կաթողիկոսութեան անունը և Սարգիս պաշտօնապէս և հռչակուեցաւ որպէս միայն արքեպիսկոպոս կամ Մետրապոլիտ Գանձատար կամ Պարաբազի (1815):

Սարգիս իրեն օգնական և յաջորդ պատա-

րապետու համար Բաղդասարը էջմիածին զրկեց, որ 1820 Սեպտ. 18-ին եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ Սփիւք կաթողիկոսէն:

Բայց Սարգիս տակաւին սրբին մէջ կը պահէր կաթողիկոսական ձգտումները, և Պարսից ներկայութիւնը յարմար առիթ ներկայեց վայն իրականացնելու, ուստի յանձնառաւ Ապպատ Միրզայի առաջարկութեամբ Շուշիի քերական արջև երթալ հայ ու պարսիկ հետևորդներով եւ յորդորել պաշարեալները անձնատուր ըլլալու, յայտարարելով թէ Բինքը Սարգիս կաթողիկոսն է և երկուսն է իւր սուրբ կարգով որ պարսիկները չեն վնասիլ նոցա, եթէ անձնատուր կը լինին ու Աջ միայն զինուորները այլ կրնան և ազդիկներ քարէ կարկուտով պատասխանեցին Սարգիսի առաջարկին: Երջմիւր հոգևոր տէրը չեա, քու Մօլլա-Սարգիս ես ազազաններով: Թէպէտ ցոզիլի չէք Պարսիսի առած քայլը, բայց անուղղակի լաւ արդիւնք ունեցաւ և Գանձատարի վանքը կործանուեց և շատ աւ շատ հայերու կեանքը կոտորած է ազատեց:

Սարգիս անկէ վերջ երկու չապրեցաւ և վախճանեցաւ 1828-ին: Ան իր յաջորդը կանխաւ պատրաստած էր արդէն իր եզրօրորակին Բաղդասար եպօ, ձագան Ջալալեանցն:

Բաղդասար երկու տարի վերջ 1830-ին էջմիածնի մէջ Սփիւք կաթողիկոսէն ըստ որացաւ Արցախի և Աղուանից երկրին Մետրապոլիտութեան պատիւը կ'առնէր և սկսեց կաթողիկոսներու, համարյա յարգարեց, ետ մնացած վանական կառուածները ազապեց, միտրանութիւնը շատցուց, գալուց բացաւ, առաջնորդարան շինեց և հայաբնակութիւնը անցուց, զատու պետութեան ալ վարձաւ տրուեցաւ: Իսկ 1836-ին Պրոտէնիէի գարձագրուելուն առթիւ Արցախի անունով ընդարձակ վիճակին առաջնորդ կարգուեցաւ և Մետրապոլիտ պատուանունը պահելով մինչև իր մահը:

Այս կերպով վերջ գտաւ Աղուանից կաթողիկոսութիւնը որ հիմնուած ըլլալով Գ. դարուն սկիզբները տեսած կ'ըլլայ ընդ 15 քառ:

Ն. Վ. Փ.